

Tashîf ve Tahrîf Üzerine Bazı Mülâhazalar

Ümmügülsüm YEŞİL*

I. Giriş

Hadis Usûlü eserlerine kronolojik olarak bakıldığında, ilk asırlarda birçok ıstılahın farklı müellifler tarafından farklı tarifleri yapıldığı görülmektedir. Bu bağlamda en genel geçer kaide ve tanımların yapıldığı eser olarak kabul edilmesi mümkün olan İbnü's-Salâh'ın *Mukaddime*'si dahi söz konusu tanım çeşitliliğini ihtiva etmektedir. Buna bağlı olarak, kendisinden sonraki eserler de bu çeşitliliği *Mukaddime* esaslı olmak üzere sürdürmüştür. Bu da sözü edilen eserin kuşatıcı otoritesini ortaya koymaktadır. Hadis ıstılahlarına dair farklı tanımlar, sadece kadim usûl literatürüyle de sınırlı kalmamış, ıstılahlardaki ince ayrımlar günümüze kadar da devam etmiştir. Bir ıstılah ilmi mahiyetindeki hadis usûlünün kendi içindeki bu dinamizmi, hadis usûlüne kendine bir vasıf ve kendi içinde bir hadis usûlü felsefesi birikimi kazandırmıştır. Bu çalışmada hadis usûlünde karşılaşılan genelde eş anlamlı olarak kullanılmış, ancak zamanla küçük nüanslarla ayrılmış olan iki ıstılah, yani 'tashîf' ve 'tahrîf' kavramı incelenecek; mezkûr iki terimin tanımı, ortaya çıkış sebepleri, çeşitleri ve bu konuda yazılan eserler kısaca ele alınacaktır.

'Tashîf' ve 'tahrîf' kavramı hadis usulünde tefîl bâbından masdar olarak harf ve hareke hataları anlamında kullanılageldiği gibi, yine aynı bâbdan ismi mef'ûl olarak 'musahhaf' ve 'muharref' şeklinde harf ve hareke hatalı olarak okunmuş kelime anlamında da kullanılmış iki ıstılahtır. Mütehasıs ve mâhir hadis hâfizları, metni ve isnadı tashîfe veya tahrife uğramış hadisleri ayırt etmek için azamî gayret sarf etmişler ve bu şekildeki hataları tespit etmeyi son derece önemsemişlerdir.¹ Mukaddemûn denilebilecek olan eski hadis münek-kidleri 'Musahhaf' ve 'Muharref' ıstılahını birbirinden ayırt etmemiş, ikisinin

* Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Hadis, MANİSA,
glmysl1893@gmail.com

ORCID: 0000-0002-6576-1404

Geliş: 25.05.2020

Yayın: 30.06.2020

¹ İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalâni, *Şerhu Nuhbeti'l-fiker*, Kâhire 1352-1934, s. 22.

de hatalar için kullanıldığını ifade etmişlerdir. Söz gelimi bu iki lafzın müteradif olmasına bakarak İmâm Ebû Ahmed el-Askerî kitabına *et-Tashîf ve't-tahrîf ve şerhu mâ yaka'u fih* adını vermiştir. Ancak daha sonra İbn Hacer yazılışı aynı olmakla beraber, noktaların değişmesiyle meydana gelen harf veya harflerin değişikliği karşılığında Musahhaf; şekil ve noktalamayla alakalı olan değişiklik için de Muharref ıstilahını kullanmayı uygun bulmuştur.²

Rivâyetlerin senesinde ve metninde bu şekilde harf, hareke ve noktalama hatalarının meydana gelmesinde en etkili olan âmillerden biri yazı sisteminin henüz kâmil düzeye ulaşmamış olmasından kaynaklanmaktadır. Bu sebeple sadece yazılı metni alarak onu kıraat usûlüyle tekrar etmeyen râvîlerin hataya düşmesi kaçınılmaz şekilde yorumlanmıştır.

II. Örnekler Çerçevesinde 'Tashîf' ve 'Tahrîf' Teriminin Kullanımı

Hadis usûlünde iki farklı ıstilah olarak takdim edilen 'tashîf' ve 'tahrîf' tanımlarındaki ayrışmanın İbn Hacer el-Askalânî (v. 852/1448) ile beraber başladığını söylemek mümkündür.³ Ondan önce dil âlimlerinin ve muhaddislerin kullanımında böyle bir ayrıma rastlanmaz. Harflerin noktalarında ve hareketlerinde ya da kelime üzerindeki herhangi bir değişikliği ifade ederken sadece 'tashîf' terimini kullanmışlardır. İmâm Şâfiî'nin Mısırlı öğrencisi İsmâil b. Yahyâ el-Müzenî'den (v. 264/875), el-Hâkim en-Nîsâbüri (v. 405/1014) şunu nakletmiştir.

"Şâfiî'yi şöyle derken işittim: Mâlik; Ömer b. Osmân, Câbir b. Atik ve Abdülazîz b. Kurayr'da tashîf yaptı. Oysa onların ismi Amr b. Osmân, Cebr b. Atik ve Abdülmelik b. Kurayb'dır."⁴

"Şebâbe b. Sevvâr el-Fezârî, Verkâ b. Ömer el-Yeşküri hadisinde 'عَبَّرَ الوَادِي/vâdiyi geçti' diyerek tashîf yapmıştır. Doğrusu 'عَبَّرَ الوَادِي/vadinin yamacı olacaktır."⁵

Hatîb el-Bağdâdî, 'tashîf ve ihâle (dönüşme/dönüştürme), ilmi sahîfeden alan kimselerin başına gelir' demiş ve Berze'î'den naklettiği, Bişr b. Yahyâ'nın 'الغزعة' şeklinde okuması gereken kelimeyi iyi zabt ve hıfz edemediği için 'الغزعة' şeklinde okumuştur.⁶ Usûle dair yazılan eserlerin yazımının başlanılarak hız

² İbn Hacer, *a.g.e.*, s. 22.

³ Ahmet Tahir Dayhan, *Hadislerde Tashîf ve Tahrîf*, Basılmamış Doktora Tezi, İzmir 2005, s. 7; Subhi es-Sâlih, *Hadis İlimleri ve Hadis İstilahları*, (çev. M. Yaşar Kandemir), Ankara 1971, s. 203.

⁴ Hâkim, Ebû Abdillâh Muhammed en-Nîsâbüri, *Ma'rifetü Ulûmi'l-Hadis*, Beyrut 1986, s. 150.

⁵ İbn Ma'in, Yahyâ b. Ma'in b. 'Avn es-Serahsî el-Bağdâdî, *Kitâbü't-Târih*, nşr. Ahmed Muhammed Nûr Seyf, Mekke 1979, IV, 399, no. 4973.

⁶ el-Bağdâdî, el-Hatîb Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit, *el-Kifâye fi İlmî'r-Rivâye*, nşr. Ahmed Ömer Haşim, Beyrut 1986, s. 195-196.

kazandığı hicrî III. Ve IV. Yüzyıllarda er-Râmeühürmüzî ve Hâkim en-Nisâbüri tarafından ele alınan hadis Usûlü eserlerinde nokta, harf ve harekede meydana gelen bütün tağyir türlerinin ve her çeşit hatalı okuyuşun ‘tashîf’ olarak nitelendiği görölmektedir.

Ahmed b. Hanbel’in oğlu Abdullâh (v. 290/903) şöyle demiştir:

“Zekerıyyâ b. Yahyâ el-Vâsıtî’nin (v. 235/849) rivâyet ettiğine göre; Şerik b. Abdillâh en-Nehaî (v. 177/793) ona, Muğire b. Miksem el-Kûfi (v. 136/753) ve Ebû Hamza Sâbit b. Ebî Safıyye el-Kûfi’den İbrâhîm en-Nehaî’nin (v. 196/812), safın arkasında tek başına namaza duran kimse için ‘يُعْتَدُ بِهَا’ /makbuldür, itibara alınır’ dediğini nakletmiş. Bunu üzerine Sehl el-Belhî Şerik’e, ‘Ya Ebâ Abdillâh!, kelimenin doğru okunuşu ‘يُعِيدُهَا’ /iade eder’ şeklindedir demiş, Şerik ise, “Senin kitabın tashîfe uğramış, orası ‘يُعْتَدُ بِهَا’ /makbuldür, itibara alınır’ şeklindedir” diye cevap vermiştir.”⁷

Yine Abdullâh başka bir yerde şu bilgilere yer vermektedir:

“Yahyâ b. Ma’in’e dedim ki: Bize Abdullâh b. Ömer b. Meysera el-Kavârîrî, İbn Mehdi<Câmi’ b. Matar el-Basrî<Ebû Zevıyye tarîkiyle onun Ebû Sa’id el-Hudrî’nin başında siyah bir sarık gördüğünü rivâyet ettiğini söyledim. “Bu (Ubeydullâh) hata etmiş. Başkası bize onu Câmi’ b. Matar’dan, o da Ebû Ru’be’den rivâyet etti’ dedi. Ubeydullâh tashîf etmiştir. Zira Ebû Zevıyye’nin kim olduğu bilinmemektedir” demiştir.⁸

Müslim (v. 261/875) *el-Câmi’u’s-Sahîh*’inin “mukaddime”sinde, “Allah Resûlü, ruh taşıyanın atış hedefi edinilmesini nehyetti” hadisini manayı tamamen değiştirerek “duvarda rüzgâr geçişi için pencere açılmasını nehyetti” şekline getiren tashîften ayrıntılı bir şekilde bahsetmiştir.⁹ Bu durum metinde yapılan tashîfin nasıl bir sonuca götürdüğünü ve ne denli büyük değişime sebep olduğunu net bir şekilde göstermektedir.

Müslim’in “tashîf üzere rivâyet edilen haberlerdendir” diyerek naklettiği rivâyet şöyledir:

“Ebû Bekr b. Ebî Şeybe<Kabîsa<Süfyân es-Sevrî<Zeyd b. Eslem<İyâd<Ebû Sa’id, dedeyi kastederek; ‘كُنَّا نُورَثُهُ’ /Biz Resûlüllâh zamanında onu mirasçı yaptık’ dedi. (Müslim dedi ki) Bu Kâbîsa’nın tashîf ettiği bir haberdir. Bu isnadla İyâd’dan gelen hadis; ‘عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ’ /fıtır sadakasını

⁷ *Kitâbu’l-İlel*, III, 51, no. 6153.

⁸ *Kitâbu’l-i-İlel*, III, 19, no.3962.

⁹ Müslim, Ebû’l-Hüseyn b. el-Haccâc, *el-Câmi’u’s-Sahîh*, nşr. Muhammed Fuâd Abdülbâkî, Tunus 1992, “Mukadime” 5. Müslim’in ‘mukaddime’indeki gülünç ve konuyu son derece açıklayıcı mahiyetteki tashîf örneği şu şekildedir:

حَدَّثَنَا حَسَنُ الْحُلَوَانِيُّ قَالَ سَمِعْتُ شِبَابَةَ قَالَ قَالَ كَانَ عَبْدُ الْقُدُّوسِ يُحَدِّثُنَا فَيَقُولُ سَوَيْدُ بْنُ عَقَلَةَ قَالَ شِبَابَةُ وَسَمِعْتُ عَبْدَ الْقُدُّوسِ يَقُولُ نَهَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يُتَّخَذَ الرُّوْحُ عَرْضًا قَالَ فَيَقِيلُ لَهُ أَيُّ شَيْءٍ هَذَا قَالَ يَعْنِي تَتَّخَذُ كُرَّةً فِي خَائِطٍ لِيَدْخُلَ عَلَيْهِ الرُّوْحُ.

(yiyecek ve sairden) öderdik' olacaktır. Kabîsa bunu düzgün okuyamadı ve Ebû Sa'îd'in sözünü çevirip 'mirasçı yapardık' haline getirdi. Sonra da buna bir anlam uydurarak dedeyi kastediyordu dedi.¹⁰

Ayrıca dil âlimlerinin eserlerine bakıldığında, 'tashîf' ıstılahının farklı sîgalarla hicrî III. asrın başından beri dil ve edebiyat âlimleri tarafından da kullanıldığı görülecektir.¹¹

Şîî şair ve dil âlimi olan Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed el-Basrî'nin (v. 320/932) eserine almış olduğu bir beyitte bir tashîf örneği görülmektedir;

'تَعْتَرِقُ/bakışları kendine çeker' kelimesini bilmediği için tashîfi şekilde okumak suretiyle 'تَعْتَرِقُ/bakışlardan kaçır' dememiş miydin?¹²

İbn Düreyd de (v. 321/933) eserinde tashîfi hem hareke hem harf değişimi için kullanmıştır:

Arapların 'أَنَّ الْمَاءَ يُؤْتُهُ أَنَا' ifadesini 'suyu döktü' manasında kullandılar. Lokmân b. Âd'ın bir sözünde geçen 'أَنَّ مَاءً وَغَلِيهَ/Su dök ve kaynat' ifadesini İbnü'l-Kelbî yanlış anlamış ve kelimeye tashîf yapıldığını zannederek 'أَنَّ/دöktü' fiilini 'أَنَّ/sarstı, kıvıladı' şeklinde tashîh etmeye kalkışmıştır.¹³

Örneklerden hareketle de görüleceği üzere tashîf kelimesi ilk zamanlar tahrîf anlamında da kullanılmış, hem kelime hem de harfte yapılan hatalar tahrîf olarak isimlendirilmiştir.

Bununla beraber müteahhir dönemde 'kalem sürçmesi' anlamında 'سَبَقَ' ifadesi, tashîf yerine kullanılmaya başlamıştır. Bu tabiri muhaddislerden ilk kullananın ise İbnü's-Salâh ve en-Nevevî olduğu tespit edilmiştir. İbn Hacer'in hocaları ve öğrencilerinin eserlerinde kısacası o döneme ait eserlerde bu kullanım daha da sıklaşmıştır. Bu tabirin ortaya çıkış sebebi olarak, üstatlar hakkında 'tashîf yaptı' demek yerine bunun daha naif bir karşılığını kullanma çabasını göstermek mümkündür.¹⁴

III. Tashîf ve Tahrîf Sebepleri

Muhaddisler nezdinde tashîfin en büyük sebebi, ricâlden bizzat işitmek yerine sahîfe veya kitaptan hadis almaktır. Muhaddisler, 'en büyük musîbet sa-

¹⁰ Müslim, Ebû'l-Hüseyn b. el-Haccâc, *Kitabu't-Temyiz*, nşr. Muhammed Mustafa el-A'zamî, Riyad 1982, s. 189-190.

¹¹ Dayhan, *a.g.e.*, s. 15.

¹² Süyûtî, Abdurrahman Celâlüddîn, *el-Müzhir fî Ulûmi'l-Luğati ve Envâihâ*, Mısır ts. , II, 366.

¹³ İbn Düreyd, Ebû Bekir Muhammed el-Basrî, Cemherati'l-Luğa, Haydarâbâd-Dekken 1345, I, 22. İbn Düreyd'in ifadesi şu şekildedir:

وَأَنَّ وَإِنَّ حَرْفَانِ مُسْتَعْمَلَانِ خَفِيَّيْنِ وَتَقْيَلَيْنِ وَيُقَالُ أَنَّ الْمَاءَ يُؤْتُهُ أَنَا إِذَا صَبَّهُ وَفِي كَلَامِ اللَّحْمَانِ بِنِ عَادِ أَنَّ مَاءً وَغَلِيهَ أَيُّ صَبَّ مَاءً وَأَغْلِيهَ. وَكَانَ ابْنُ الْكَلْبِيِّ يَقُولُ أَنَّ مَاءً وَيَزْعُمُ أَنَّ أَنَّ تَصْحِيْفًا.

¹⁴ Dayhan, *a.g.e.*, s. 81.

hifeyi şeyh edinmektir' diyerek hadis râvîlerini kitaptan hadis almamak konusunda uyarılmışlardır. Bununla beraber tashîfe sebep olan amilleri yedi başlık altında toplanılması mümkündür.

1. Hadisi Kitaptan Almak

Hocayla görüşmeksizin ve bizzat semâ ya da arz u kırâat yöntemine başvurmaksızın doğrudan nüshadan/yazılı metinden hadis almak tashîf ve tahrifin en önemli sebebidir. Rivâyet sırasında, henüz Arap yazısı yeterli düzeyde gelişmediği ve el yazısının değişkenliği sebebiyle tashîf yapılması ihtimâli çok yüksek idi. Râvî isimleri nadir kullanılan bir isimse ya da birbirine çok benzerse o zaman karıştırmak yahut keyfi bir telaffuz yakıştırmak sûretiyle okunabilir. Aynı şekilde hadis metinlerinde de çok sayıda garîb kelime bulunmaktadır. Bu durumdan kaynaklı yapılan yanlışların önüne geçebilmek için muhakkak hadisler bir hocadan şifâhen dinlenmelidir.

Söz gelimi daha önce zikredilen, metinde geçen 'احتجر/hücre edindi' kelimesi Abdullâh b. Lehi'â tarafından tashîf edilerek 'احتجم/hacamat yaptırdı' şekline dönüştürülmüştür. Müslim bu tashîfin, İbn Lehi'â'nın bu hadisi doğrudan Mûsâ b. Ukbe'den değil, kitabından alması sonucu gerçekleştiğini söyler.

2. Harf Benzerliği

Tashîfin önemli sebeplerinden biri de Arap dilinde birçok harfin yazılış bakımından birbirine benzemesidir. Çoğu harf sadece noktalarının sayısının ya da farklı yere konulması sonucu birbirinden ayrılmaktadır.

Harflerin yazılışındaki bu benzerliğin tashîfe sebep olmasını sağlayan yardımcı husus asırlar boyu eserlerin el yazısıyla yazılmasıdır. El yazması eserlerde yanlışlıkla konulan bir nokta, herhangi bir leke veya karıştırılarak eksik bırakılan nokta gibi basit hatalar, kelimenin tamamen farklı bir mana kazanmasına sebep olabilmektedir. Bilindiği üzere Arap harfleri önceden noktasızdı. Halkın Kur'an okurken düştüğü hatalar sebebiyle, bunların önüne geçmeyi sağlayıcı bir önlem almak isteyen yetkililer Ebû'l-Esveded-Düeli'ye (v. 69/688) başka bir görüşe göre ise Nasr b. Âsım'a (v. 90/709) bu vazifeyi tevdi etmişlerdir.

Harf benzerliği ile ilgili verilebilecek en isabetli örneklerden birisi, noktalamadaki bir hata yüzünden Medine'deki bazı muhanneslerin hadım edilmesi olayıdır. Zira yazının farklı okunması sebebiyle altı veya yedi muhannes yanlışlıkla hadım edilmiştir. Rivâyete göre Emevî halifesi Süleyman b. Abdülmelik (v. 96/715), Medine emiri Ebû Bekr b. Muhammed b. Amr b. Hazm'a bir mektup göndererek şehirdeki muhanneslerin sayılmasını ister. Ancak İbn Hazm'ın kâtibi mektuptaki 'اخص/say' kelimesini tashîf ederek 'اخص/hadım et' şeklinde noktalı okuyunca, muhannesler toplanıp hadım edilmişlerdir.¹⁵

¹⁵ Zehebi, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Osman b. Kaymaz, *Mizânü'l-İtidâl*, nşr. Ali

3. Yanlış Duymak

Yanlış duymak râvînin işitme duyusunun zayıflığından, hocanın sesinin kısık olmasından, meclisin genişliği ve dinleyici kitlesinin çokluğundan ve benzeri sebeplerden kaynaklanabilir. Yanlış duymaya dayanan tashifler genellikle harflere ait seslerin ağızdan çıkış yerlerindeki benzerlik ile vezin ve sîgalardaki benzerlikten kaynaklanmaktadır.

4. Müstensih Hatası

Tashîfin yaygınlaşmasının en önemli sebeplerinden biri de 'varrâklar', yani kitapları çoğaltan kâtip ve müstensihlerdir. Hadis musennefâtının telif devrinde farklı ilim dallarındaki kitapların istinsâhî ile meşgul olan ve bu işten para kazanan varrâk kesiminin kârı, çoğaltılması istenen kitapların sayısına ve ilmî değerine bağlı olduğundan, çoğunun ellerine geçen kıymetli kitapları stok yaptığı ve getiri sağlama yolunu tercih ettiği düşünülebilir. Söz gelimi Kûfe dil okulunun kurucusu Ebû Zekerîyyâ el-Ferrâ' (v. 206/822), *Me'âni'l-Kur'an* adlı kitabını yazdığı zaman varrâklar bu kitabı saklayıp isteyene beş sayfasını bir dirhem karşılığında satmışlardır. Bunun üzerine Ferrâ'ya şikâyet gidince, varrâklara giderek fiyatta indirim yapmalarını söylemiş ancak onları bu konuda ikna edememiştir. Bunun üzerine Ferrâ' "ben size gösteririm, kitabımı daha önceki yazdığımdan daha geniş şekilde yazdıracağım" diyerek imla meclisine gider. Sadece el-hamdü kısmını 100 sayfa yazdırır. Bunun üzerine varrâklar on sayfayı bir dinar karşılığında yazmayı kabul ederek fiyatta yarı yarıya indirime giderler.¹⁶ Bu durum o devirdeki varrâkların zihniyetini gösteren güzel bir örnektir.

Edebiyat ve şiirle meşgul olup hadisten hiç anlamayan bir varrâkın hata yapma ihtimalini tahmin etmek zor olmasa gerektir. Söz gelimi Amr b. Avn el-Vâsîti'nin çok îrâb hatası yapan bir varrâkı vardı. Bir gün bu adamı gönderin diyerek edebiyatla meşgul olan diğer birini çağırdı ve bir rivâyeti kendisine okumasını istedi. Adam seneddeki bir ismi 'heşîm' diye okuyunca hayır o 'hüşeym' olacak dedi sonra başka bir ismi 'hasîn' diye okuyunca hayır 'huseyn' olacak dedi ve "Bana ilkinin getirin o irapta hata yapsa da en azından tashîf yapmıyordu" şeklinde emir verdi.

5. Alışılmışı Hamletmek

Bazen bir muhaddis, bir râvînin belirli bir hocadan aynı isnad zincirine sahip çok sayıda rivâyeti olur da, karşısına alıştığıının aksine bir hadis gelirse, önceki senede ait bilgi ve tecrübesine güvenerek bu senedi de onun gibi okumaya kalkışarak tashîf yapabilir.

Muhammed Mu'avvad-Âdil Ahmed Abdülmecîd-Abdülfeţh Ebû Sünne, Beyrut 1995, IV, 436-437.

¹⁶ el-Bağdâdî, el-Hatîb Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit, *Târîhu Bağdâd*, Beyrut ts. , XIV, 150.

6. Mezhep Taassubu

Gerek dinî gerek fikrî gerekse siyasî eğilimlerine göre hareket eden bir insan, hadisleri okuyup değerlendirenken kendi düşünce ve taassubu istikâmetinde davranabilir. Bağlandığı fikir ve eğilimi savunmaya şartlandığı için, bilinçli olmadan da rivâyetlerin tashîfine gidebilir.

7. Tabiî Etkenler

El yazması eserlerin çeşitli çevresel etkiler sonucu kazanması, silinmesi ve rutubetlenerek kabarması söz konusudur. Böyle bir durumda kelimelerin bir kısmı silinebilir, karışıp birbirinden ayırt edilemez hale gelebilir. Söz gelimi Taberî'nin (v. 310/922) öğrencilerinden İbn Dûst'un (v. 407/1017) kitapları suya maruz kalmış, o da bunları yeniden yazarak düzeltmeye çalışmış, hatta bu sebeple eleştirilmiştir.¹⁷

IV. Tashîf Çeşitleri

Hadislerde meydana gelen tashîfler senede meydana gelebileceği gibi, metinde de meydana gelebilir. Bazen de sened ve metnin her ikisinde tashîf olabilir. Hadis ilimlerini altmış beş başlık altında ele alan Hâkim (v. 405), eserine 'metinlerde tashîfât' ve 'isnadlarda tashîfât' adını verdiği iki ayrı başlığıyla bu taksimi yaparak müstakil konu halinde ele alan ilk muhaddis olmuştur.¹⁸

Bir hadisin senedinde olan tashîf râvîlerinin isimlerini değiştirmekle olur. Bu şekildeki tashîflerle, metin içinde yapılan tashîflere oranla daha çok karşılaşılar. Zira metin içinde geçen kelime cümlelerin akışından anlaşılabilirken, senette geçen isimlerde böyle bir kıyas ve akıl yürütme durumu söz konusu olmayacaktır. Nitekim Ebû İshâk İbrâhîm b. Abdullâh en-Neceyrâmî (v. 355/966) 'Öncelikle zabt edilmesi gereken şey, şahıs isimleridir. Zira isimde kıyas geçerli olmadığı gibi, öncesi veya sonrasında ona delâlet edecek bir şey de yoktur'¹⁹ demiştir. Senedde yapılan tashîfe İmâm Şâfiî'nin "Mâlik, 'Ömer b. Osman' diyerek tashîf yapmıştır. Doğrusu 'Amr b. Osman'dır" diyerek hocasını tenkit etmesi örnek verilebilir.

Metinde tashîfe dair Müslim b. el-Haccâc'ın (v. 261/875) naklettiği örnek, hadis usûlüne dair hemen hemen bütün eserlerde zikredilmiştir:

"Züheyr b. Harb'in İshâk b. İsa'dan, onun da İbn Lehî'a'dan naklettiğine göre İbn Lehî'a şöyle demiştir: 'Mûsâ b. Ukbe bana gönderdiği bir mektupta şöyle diyordu: 'Bana Büsr b. Sa'îd Zeyd b. Sâbit'ten naklen şöyle dedi: 'Hz.

¹⁷ İbn Hacer, Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Askalâni, *Lisânü'l-Mizân*, Beyrut 1986, I, 297, no. 877.

¹⁸ Dayhan, *a.g.e.*, s. 149.

¹⁹ Bağdâdî, el-Hatîb Ebû Bekr Ahmed b. Ali b. Sâbit *el-Câmi' li ahlâki'r-râvi ve âdâbi's-sâmi'*, nşr. Muhammed Accâc el-Hatîb, Beyrut 1994, I, 417-418.

Peygamber mescitte hacamat yaptırdı'. İbn Lehî'a'ya, 'Evinin mescidinde mi yaptırdı?' diye sordum. 'Hayır, Mescid-i Resûl' dedi". İmâm Müslim, bu rivâyetin her yönüyle fâsîd olduğunu, hem senedinde hem metninde fahiş hatalar bulunduğunu söylemiştir. Metinde ve isnadında gaflete düşerek hata yapan İbnLehiâ'dır. Hadisin doğru şekli; 'Resûlüllâh, mescit üzerinde namaz kılınan yapraklı hurma dalı veya hasırdan kendine bir hücre edindi olacaktır' demıştır.²⁰

Bunların yanı sıra 'tashîfü'l-basar' yani görmede tashîf şeklinde bir ayrıma da gidilmiştir. Bununla kastedilen râvînin, yazılış bakımından birbirine benzeyen bazı harfleri karıştırarak eli altındaki hadis sahifesinden bir kelime veya ifadeyi başka bir şekle dönüştürerek nakletmiş olmasıdır.

Buna örnek olarak Hatîb-i Bağdâdî'nin rivâyet ettiği; Müemmel b. İsmâil'in (v. 206/821) meclisinde ona hadis arz eden Mısırlı bir genin yaptığı tashîf ve-rilebilir. Mecliste hazır bulunanlardan Muhammed b. Yûnus el-Küdeymî'nin (v. 286/899) haber verdiğine göre genç adam, 'size yetmiş yedi tahdis etti' diyerek kırâate başlayınca, Müemmel gülerek; "Delikanlı neredensin?" diye sormuş, o da 'Mısır'dan' diye cevap vermişti. Bunun üzerine Müemmel, "Şu'be b. el-Haccâc ve Süfyân b. Sa'îd es-Sevrî" diyerek okuyuşunu düzeltmiştir.²¹ Mezkûr örnekte kelimedeki noktaların farklı okunması sonucu, 'Şu'be ve Süfyân' lafzı 'seb'atün ve seb'in' şeklinde tashîf edilmiştir.

Diğer bir tashîf çeşidi olarak 'tashîfü's-sem' den yani işitmede tapılan tashîften bahsedilebilir. Şekilde ve telaffuzda farklı harflerden oluştuğu halde, bir şahsın isim ve lâkabının veya kendi ismiyle babasının isminin başka birinininkine benzemesi nedeniyle işitme esnasında bunların karıştırılmasından kaynaklanır. 'Âsım el-Ahvel' yerine 'Vâsıl el Ahdeb' denilmesi bu gruba verilen örneklerin başında gelmektedir. Nesâî *Sünen* diye meşhur *el-Müctebâ*'sında, Yezîd b. Hârûn<Şu'be<Âsım< Ebû Vâil<İbn Mes'ûd tarîkiyle; "hangi günah daha büyüktür" hadisini nakletmiş, sonra da Yezîd'in hadisinde hata olduğuna işaret ederek 'Âsım'ın 'Vâsıl' olması gerektiğini söylemiştir.²²

Başka bir tashîf çeşidi Lafızda tashîftir. Kelimelerin şekli, i'râbı ve harflerin noktalarındaki değiştirme nedeniyle râvî isimlerinde ve metinlerde meydana gelen tashîftir. Lafızda tashîfe en güzel örnek 'hutbeler' manasına gelen 'الْحُطْبُ' kelimesinin, 'الْحَطْبُ' şeklinde 'odun' anlamına getirilerek okunmasıdır.

Son olarak manada yapılan tashîf çeşididir. Bununla kastedilen hadis metinlerinin gerçek anlamından uzaklaştırılarak yanlış anlaşılmasıdır. Söz gelimi

²⁰ Müslim, *Kitabu't-Temyiz*, s. 187.

²¹ Bağdâdî, *el-Câmi'*, I, 446-447 (hadis no. 614).

²² Nesâî, Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şu'ayb el-Horasânî, *es-Sünen*, nşr. Ahmed Şemsüddîn, Beyrut 2015, VII, 90 (hadis no. 4013).

Dârekutnî'nin naklettiğine göre, *Kütüb-i Sitte* musanniflerinin kendisinden hadis aldıkları Ebû Mûsâ Muhammed b. el-Müsennâ el-Anezî (v. 252/886) bir gün şöyle demiştir: “Biz Aneze'liler şerefli bir kavimiz. Çünkü Resûlüllâh bize doğru namaz kıldı!”²³ Oysa hadiste geçen ‘Aneze’ kelimesi kabile adını değil, Allah Resûlü'nün namaz kılariken önüne diktiği ‘kısa mızrak’ anlamına gelmektedir.

V. Tashîfle İlgili Telif Edilmiş Müstakil Eserler

Ebû'l-Kâsım el-Hasen b. Bîşr el-Âmidî, *el-Mü'telif ve'l-muhtelif fi esmâ'i-ş-Şu'arâi ve künâhüm ve elkâbihim ve ensâbihim ve ba'di Şi'rihim*, th. Fr. Krenkow (Muhammed Sâlim el-Krenkowî), Beyrut 1982.

Ebû Nu'aym Ahmed b. Abdillâh b. Ahmed el-Asbahânî, *Kitabü't-Tenbîh alâ hudûsi't-tashîf*, Beyrut 1992.

Ebû Ahmed el-Hasen b. Abdillâh el-Askerî, *Tashîfâtü'l-muhaddisîn*, Kahire 1982.

Ebû Halîl el-Hasen b. Abdillâh el-Askerî, *Şerhü mâ yeka'u fihi't-tashîf ve't-tahrîf*, Dımaşk 1981.

Ebû Halîl el-Hasen b. Abdillâh el-Askerî, *Kitâbü'Ahbâri'l-Musahhiifn*, Dımeşk 1995.

Ebû'l-Hasen Ali b. Ömer ed-Darekutnî, *el-Mü'telif ve'l-muhtelif, nşr. Mu-vaffak b. Abdillâh b. Abdilkâdir*, Beyrut 1986.

İbn Abdilhâdî, *Cevâbü ba'di'l-hadem li-ehli'n-ni'am an tashîfi hadîsi'h-te-cem*, Beyrut 2003.

Ebû Nasr Ali b. Hibetillâh İbn Mâkûlâ, *el-İkmâl fi raf'il-irtiyâb ani'l-mü'telif ve'l-muhtelif fi'l-esmâi ve'l-künâ ve'l-ensâb*, Beyrut 1411.

Muhammed İd, *el-Mezâhiru't-târietü ale'l-fusahâ*, Kahire 1980.

Ebû's-Safâ es-Safedî, *Tashîhu't-tashîf ve tahrîru't-tahrîf*, Kahire 1987.

Süyûtî, *et-Tatrîf fi't-tashîf*, Amman 1988.

Hüseyin Tural, *Salahuddîn es-Safedî ve Tashihu't-tashîf adlı Eseri*, Basılmamış ilmi çalışma.

Cemâl Üstürî, *et-Tashîf ve eseruhû fi'l-hadîsi ve'l-fikh*, Riyad 1995.

VI. Sonuç

İnsanoğlu hata yapmaya müsait fitratta yaratılmıştır. Bu durumu ‘Beşer şaşar’ sözü en vecîz şekilde ifade etmektedir. Söz gelimi yazılan eserlerde, yapılan

²³ İbnü's-Salâh, Ebû Amr Osmân b. Abdirrahmân eş-Şhrazûrî, *Ulûmü'l-Hadîs*, nşr. Nuruddîn İtr, Dımeşk 1986, s. 281; İrâkî, Ebû'l-Fadl Zeynüddîn Abdürrahîm b. el-Hüseyin, *Fethu'l-Muğîs*, nşr. Mahmûd Rabî, Beyrut-Kahire 1988, s. 335.

çalışmalarda da insan faktörünün devreye girmesi sonucu hatalar kaçınılmazdır. Ahmed b. Hanbel “Kim tashîfden kurtulabilmiştir ki? Yahyâ b. Sa’id el-Kattân bir kelimeyi karmaşık olduğunda hareketler, aksi takdirde harekelemezdi. Şu üçü ise ashâbü’ş-şekli ve’t-takyîd’dir: Affân, Behz ve Habbân” demiştir.²⁴ Ahmed b. Hanbel’in bu ifadesi kişi ne kadar dikkatli olsa da insan faktörü devreye girince hatadan arî olmadığını en güzel şekilde ifade etmektedir. Nitekim hata olunca bu hataların meydana getirebileceği muhtemel sorunlara da çözümler aranmış, hataların nasıl en az seviyeye düşürülebileceği üzerinde düşünülmüş ve buna göre bir sistem geliştirilmeye çalışılmıştır. Hadis usûlünün tamamının bu çabaların ürünü olarak ortaya çıktığı söylenebilir. Zira muhaddislerin amacı, hadisleri Peygamber Efendimizin kastettiği maksadın dışına çıkmadan doğru bir şekilde aktarabilmektir.

Hicretten sonra üç yüzyıl boyunca aralıksız süren ilmî faaliyetlerin meyvelerinin toplanmak suretiyle metoda dair eser yazımının hız kazandığı IV. asırda muhaddisler tarafından ele alınan hadis usûlü eserlerinde nokta, harf ve harekede meydana gelen bütün değişiklikler ve hatalı okuyuşun ‘tashîf’ olarak isimlendirildiği görülmektedir.

Bununla birlikte dönemin şartları ve sahip olunan kısıtlı imkânlar sıkça hata yapılmasına sebep olabilmekte daha da kötüsü bu hataların düzeltilmesi günümüzdeki kadar kolay olamamaktadır. Bu hataların meydana getirdiği büyük değişiklikler sebebiyle metinde ve senette meydana gelen harf, kelime ve hareke hatalarına da özel bir ıstılah oluşturulmuş ve bunların tespitinde büyük bir emek harcanmıştır.

²⁴ Bağdâdî, *el-Câmi’ li ahlâki’r-râvi ve âdâbi’s-sâmi*, I, 418, no. 564.